

Grzegorz Gołębiowski

"Walki o miasta Mazowsza Północnego podczas wojny polsko-rosyjskiej 1920 roku", Paweł Piotrowski, Poznań 2014 : [recenzja]

Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 7, 433-440

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Paweł Piotrowski, Walki o miasta Mazowsza
Północnego podczas wojny polsko-rosyjskiej
1920 roku, Wydawnictwo Nauka i Innowacje,
Poznań 2014, ss. 386. (Rec. Grzegorz Gołębiowski)*

*Paweł Piotrowski, The fight for the cities of Northern
Mazovia during Polish-Russian war in 1920,
Science and Innovation Publishing House,
Poznań 2014, pp. 386. (Rev. Grzegorz Gołębiowski)*

Wojna polsko-rosyjska 1920 r. doczekała się już ogromnej ilości publikacji wydanych przed 1939 r. i po 1989 r. Po opracowaniach Zygmunta Bohusza-Szyszko¹, Janusza Szczepańskiego², Ryszarda Juskiewicza³ i Lecha Wyszczelskiego⁴, dotyczących walk na północnym Mazowszu lub obejmujących ten teren wydawać by się mogło, że ta problematyka jest już mocno wyeksploatowana i nic nowego w tym względzie nie da się napisać.

Tymczasem okazuje się, że są tu jeszcze pewne niewykorzystane możliwości podjęcia tematu w nowym aspekcie. Do takich prac należy opracowanie Pawła Piotrowskiego, dotyczące walk o miasta północnego Mazowsza latem 1920 r. Zgodnie z tytułem Autor skupił się najpierw

¹ Z. Bohusz-Szyszko, *Działania wojenne nad dolną Wisłą w 1920 r.*, Warszawa 1931.

² J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa – Pułtusk 1995.

³ R. Juskiewicz, *Działania militarne na Północnym Mazowszu i w korytarzu pomorskim. 1920 rok*, Warszawa 1997, wyd. II uzup. i rozsz. Mława 2011.

⁴ L. Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska 1919-1920*, t. I-II, Warszawa 2010.

na działaniach obronnych – zwykle nieskutecznych, a następnie – odzyskiwaniu miast północnego Mazowsza przez siły polskie. We wstępie wyjaśnił, że ze względu na charakter działań wojennych

do opisu włączył Łomżę, leżącą już bardziej na Podlasiu oraz obronę kujawskiego Włocławka – z uwagi na działania jednostek IV Armii rosyjskiej. Z podobnych względów w książce występuje też opis przebiegu obrony Działdowa.

Książka składa się ze wstępu i sześciu rozdziałów:

I – Obszar operacyjny

II – Próba powstrzymania rosyjskiej ofensywy na Mazowszu północno-wschodnim

III – Ofensywa Frontu Tuchaczewskiego

na Mazowszu północnym

IV – Okupacja sowiecka w utraconych miastach

V – Obrona Włocławka i Płocka

VI – Kontrofensywa polska na Mazowszu północnym.

Uzupełnieniem tekstu jest 18 szkiców sytuacyjnych, zaczerpniętych z relacji archiwalnych i wcześniejszych publikacji. Książka oparta jest o solidną bazę źródłową. Autor wykorzystał materiały archiwów warszawskich (Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Akt Nowych) oraz archiwa i zbiory archiwalne z terenów, których książka dotyczy (archiwa państwowe w Płocku, Pułtusku, Włocławku, Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki im. Zielińskich TNP). Wykorzystał też liczne źródła drukowane, prasę lokalną i centralną, pamiętniki i wspomnienia oraz opracowania i artykuły (przedwojenne i współczesne, polskie i rosyjskie).

W rozdziale I Autor scharakteryzował warunki geograficzne północnego Mazowsza, mogące mieć wpływ na działania wojenne (ukształtowanie terenu, rzeki, zalesienie), linie komunikacyjne, oraz strukturę zawodową i wyznaniową ludności. Pobieźnie przedstawił też nastroje polityczne mieszkańców i ich położenie materialne.

Rozdział II dotyczy przebiegu wojny polsko-rosyjskiej z wyeksponowaniem przede wszystkim działań ofensywnych rosyjskiego Frontu Zachodniego latem 1920 r. i polskich prób zatrzymania nieprzyjaciela. Autor omawia działania wojenne, zabiegi dyplomatyczne i próby powstrzymania ofensywy. Przybliży genezę oraz założenia planu kontr-ofensywy Józefa Piłsudskiego oraz jego znaczenie dla północnego Mazowsza i operującej tu 5. Armii gen. Władysława Sikorskiego.

W sytuacji postępującego zagrożenia praktycznie we wszystkich miastach pojawiły się inicjatywy społeczne wspierające wysiłek obrony: od ochotniczego zaciągu do wojska, przez tworzenie różnych lokalnych komitetów współpracujących z wojskiem po ofiarność finansową i materialną. W rozdziale tym P. Piotrowski przedstawił też przebieg ofensywy Frontu M. Tuchaczewskiego w rejonie Narwi, tzn. walki i Łomżę, Ostrołękę, Różan, Maków i Pułtusk.

W rozdziale III Autor szczegółowo omówił przebieg ofensywy bolszewickiej na północnym Mazowszu, która doprowadziła do jego zajęcia przez nieprzyjaciela. Czytelnik dowiaduje się o okolicznościach utraty Przasnysza, Ciechanowa, Wyszkowa, Mławy, Działdowa. Obszerny fragment został poświęcony bitwie nad Wkrą. Autor z dużym znawstwem opisał genezę podjęcia kontruderzenia przez polską 5. Armię, wątpliwości gen. W. Sikorskiego co do terminu podjęcia działań i ich przebieg. Dalej omówił ciężkie walki o Płońsk w połowie sierpnia 1920 r.

W kolejnym rozdziale Autor przedstawił rządy bolszewickich komitetów rewolucyjnych na zajętych terenach. Wciągnano do nich miejscowych komunistów i Żydów, choć nie brakowało i ludzi całkowicie przypadkowych. Z jednej strony zachęcano biedotę do popierania bolszewików, ale jednocześnie bolszewiczcy komisarze i żołnierze rozstrzeliwali, mordowali, gwałcili i rabowali na dużą skalę nie tylko bogatych. Autor przybliżył też postawy ludności wobec rządów bolszewickich, zwracając uwagę na zróżnicowane postawy ludności żydowskiej oraz działania polskich komunistów.

Osobny rozdział został poświęcony obronie Włocławka i Płocka. Autor szczegółowo omówił przygotowania Włocławka do obrony oraz jej dramatyczny przebieg 15-16 sierpnia 1920 r. Dla płockiego czytelnika najbardziej interesujący jest fragment dotyczący obrony Płocka. P. Piotrowski najpierw przedstawił wojskowe przygotowania do obrony miasta i nastroje w nim panujące. Przebieg walk przedstawił w oparciu o dostępne opracowania oraz relacje uczestników walk i mieszkańców. Dzięki licznym cytatom obraz walk nabrał dużej plastyczności i dynamiki. Na koniec rozdziału ocenił przyczyny niepowodzenia obrony w pierwszej jej fazie, obciążając winą za to gen. Mikołaja Osikowskiego, gen. Władysława Sikorskiego i ppłk. Mieczysława Wyżel-Ścieżyńskiego.

Ostatni rozdział dotyczy przebiegu polskiej kontrofensywy i działań pościgowych na północnym Mazowszu, czego efektem było stopniowe odbijanie miast zajętych wcześniej przez nieprzyjaciela. Doszło do kolejnych walk o Nasielsk, Przasnysz, Chorzele, Ciechanów, Pułtusk, Ostrów, Maków, Ostrołękę, Łomżę. P. Piotrowski omówił próby zatrzymania III Korpusu Konnego Gaja Bżyszkiana i rozbicia IV Armii rosyjskiej.

W zakończeniu Autor podkreślił znaczenie działań na północnym Mazowszu w całej wojnie 1920 r., a zwłaszcza znaczenie zwycięskich walk o Nasielsk 16 sierpnia i Płońsk 16 i 17 sierpnia, co było przełomem w bitwie nad Wkrą, a według niego – nawet w całej wojnie. W ogóle Autor uważa, że znaczenie walk 5. Armii gen. W. Sikorskiego ciągle jest w polskiej historiografii niedoceniane i podkreśleniu jej roli miała służyć m.in. omawiana książka.

Generalnie oceniając opracowanie P. Piotrowskiego sprawia ono bardzo korzystne wrażenie. Autor w sposób dosyć syntetyczny, z dużą znajomością rzeczy przedstawił działania wojenne na północnym Mazowszu z wyeksponowaniem walk o miasta. Książka jest napisana zrozumiałym językiem, oddaje dynamikę działań wojennych poprzez liczne relacje świadków i uczestników wydarzeń.

Opracowanie stanowi ważne uzupełnienie wspomnianych na początku opracowań Z. Bohusza-Szyszko, J. Szczepańskiego, R. Juskiewicza i L. Wyszczelskiego. Każda z tych pozycji kładzie nacisk na nieco inny aspekt wojny na północnym Mazowszu, więc opracowanie P. Piotrowskiego nie dubluje ich, ale wzbogaca obraz wojny o nowe elementy. Autor nie stroni od ocen i opinii, które jednak bywają nieco zbyt kategoryczne (jak np. ocena gen. M. Osikowskiego i ppłk. M. Wyżel-Śnieżyńskiego).

Niewątpliwie książka ma duży walor poznawczy i równie dużą wartość merytoryczną, jednak nie jest wolna od pewnych niedociągnięć. Uwzględnienie terytorium północnego Mazowsza z geograficznego punktu widzenia wydaje się logiczne, jednak biorąc pod uwagę obszar działania IV Armii bolszewickiej już mniej. Nie znajdziemy bowiem w książce opisu walk na Ziemi Dobrzyńskiej i Michałowskiej oraz skrawkach ziemi chełmińskiej, czyli zajęcia Dobrzynia nad Wisłą, Rypina, Lipna, Lidzbarka Welskiego i Brodnicy. Większe walki miały miejsce jedynie o Brodnicę, zatem nie zwiększyłoby to znacząco objętości książki. Należałoby jedynie dodać charakterystykę działania komitetów rewolucyjnych na tym terenie. Uwzględnienie tych miast zamknęłoby ramy terytorialne książki do obszaru odpowiedzialności polskiego Frontu Północnego i rosyjskiej IV Armii. Jest to propozycja do drugiego wydania – poprawionego i rozszerzonego.

Natomiast w opracowaniu będącym przedmiotem recenzji z niewiadomych względów całkowicie został pominięty Sierpc. Nie dowiemy się więc, kiedy miasto zostało zajęte i potem odbite przez oddziały polskie. Wprawdzie w jego obronie nie było większych walk, ale np. Przasnysz, który w ręce żołnierzy rosyjskich dostał się niemal bez walki, został uwzględniony. Wszak w Sierpcu kwaterowały sztaby IV Armii i III Korpusu Konnego, więc miasto miało pewne znaczenie. Stąd III KK ruszył w kierunku Włocławka.

Poza tym z Sierpcem wiąże się ciekawy epizod udziału w wojnie po stronie rosyjskiej oddziałów niemieckich. Informacje o tym pojawiły się już w 1920 r.⁵ Również we współczesnych opracowaniach – zwłaszcza Janusza Szczepańskiego – można znaleźć wzmianki na ten temat, oparte o materiały archiwalne⁶.

Brak Sierpca także w rozdziale dotyczącym rządów bolszewickich w zajętych miastach. Podobnie jest z innymi miastami ówczesnego powiatu sierpeckiego: Żurominem, Bieżuniem, Raciążem, gdzie funkcjo-

⁵ *Z inwazji bolszewickiej. Z Sierpca*, „Kurier Płocki” 1920, nr 208 z 3 września, s. 2;

⁶ J. Szczepański, *Wojna 1920 r...*, s. 234; idem, *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa – Pułtusk 2000, s. 395; idem, *Ziemia sierpecka w latach II Rzeczypospolitej 1918-1939*, w: *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, pod red. M. Chudzyńskiego, Sierpc 2003, s. 371. Zob. też.: Z. Kachnicz, *Akcja wojskowa w mieście Sierpc jako przykład współpracy rosyjsko-niemieckiej w okresie wojny polsko-bolszewickiej 1920*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” (Białystok), 2003, z. 16, s. 97-103.

nowały rewkomy. Nie został też uwzględniony Bielsk z pow. płockiego. Analiza składu komitetów rewolucyjnych w porównaniu z innymi miejscowościami miałyby tu pewne znaczenie, ponieważ wbrew obiegowym opiniom nie tworzyli ich Żydzi, ale głównie Polacy. A wystarczyło sięgnąć do wydanych już ponad 10 lat temu *Dziejów Sierpca*, gdzie jest odpowiedni podrozdział autorstwa prof. J. Szczepańskiego⁷. Informacje o rewkomach są także w innych opracowaniach⁸.

Pewne uwagi nasuwają się też przy lekturze rozdziału, poświęconego obronie Płocka. Poprzez odpowiedni dobór cytatów udało się Autorowi oddać atmosferę panującą w mieście i dynamikę obrony, jednak nie zawsze towarzyszyło temu zachowanie chronologii wydarzeń.

Koncentrując się na działaniach w samym mieście, Autor praktycznie nie przedstawił okoliczności bolszewickiego ataku na Płock. Na s. 273-274 pisze, że na rozkaz ppłk. M. Wyżel-Ścieżyńskiego oddziały „opuszczyły” miasto, batalion zapasowy 6. pp Leg. „wyszedł”, inne pododdziały „udały się”, bateria 4. dywizjonu artylerii konnej „podążyła” i „wyszła”. Tylko zupełnie nie wiadomo dokąd i w jakim celu. Takie określenia całkowicie nie oddają rzeczywistego stanu, tzn. tego, że załoga Płocka na kategoryczny rozkaz gen. W. Sikorskiego, mimo sprzeciwu gen. M. Osikowskiego i ppłk. M. Wyżel-Ścieżyńskiego, zaatakowała siły rosyjskie na przedpolu miasta. Autor pisze o tym częściowo na s. 270-271, więc należało użyć innych określeń i choć skrótowo przedstawić skutki natarcia na przedpole. Z książki nie dowiadujemy się też, co właściwie się stało z oddziałami, które „wyszły” z miasta.

Praktycznie nie ma nic – poza dwoma ogólnymi zdaniem – o udziale w boju Flotylli Wiślanej, która w pierwszej fazie walk odegrała istotną rolę, ściągając na siebie ogień nieprzyjacielskiej artylerii i ckm-ów.

W opisie przebiegu wydarzeń w Płocku Autor oparł się głównie o relacje zebrane przez Marię Macieszynę, jej listy do męża, dziennik Janiny Landsberg-Śmieciuszewskiej, rtm. Romualda Boryckiego, por. Konstantego Hartingha. Cytuje je jako materiały archiwalne, publikowane bezpośrednio ze źródeł po raz pierwszy. Tymczasem niemal wszystkie te relacje – poza jedną wersją zapisków J. Landsberg-Śmieciuszewskiej –

⁷ J. Szczepański, *Ziemia sierpecka...*, s. 368-375.

⁸ Ks. M.M. Grzybowski, *Wojna polsko-rosyjska 1920 r. w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno-pastoralne*, s. 98, 116; J. Szczepański, *Wojna 1920 r.*..., s. 173-190; idem, *Spoteczeństwo Polski...*, s. 324-337.

były już publikowane przez niżej podpisanego. Listy M. Macieszyny już w 1997 r.⁹, relacje rtm. R. Boryckiego i por. K. Hartingha w 2010 r.¹⁰ Jedna z wersji dziennika J. Landsberg-Śmieciuszewskiej – w 2012 r.¹¹, a relacje mieszkańców Płocka, spisane przez M. Macieszynę w 2013 r.¹²

Zakładam, że wymienione teksty były Autorowi znane¹³, więc zwykła kurtuazja i dobre obyczaje nakazywały w przypisie wskazać, że cytowane relacje były już publikowane i są dostępne w całości. Wszak prawie żaden autor nie opracowuje tematu od zera i należy uwzględniać także dorobek innych badaczy. Z podobnych względów we fragmentach książki, dotyczących zachowania się żołnierzy bolszewickich w Płocku, należało odesłać do odpowiednich partii mojego opracowania o obronie Płocka. Poza tym z nieznanymi powodami Autor cytował tylko te relacje, które już opublikowałem (poza fragmentami dziennika J. Śmieciuszewskiej), a nie wykorzystał niepublikowanych dotąd relacji, przechowywanych w CAW, a będących w moim posiadaniu.

Oprócz tego P. Piotrowski nie wykorzystał wszystkich tekstów biograficznych, dotyczących obrońców Płocka, gdzie cytowane są wnioski odznaczeniowe¹⁴ oraz bardzo wartościowego artykułu Michała

⁹ *Obrona Płocka w sierpniu 1920 r. w listach Marii Macieszyny*, oprac. G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 1997, cz. I, nr 2, s. 34-39, cz. II, nr 3, s.10-14.

¹⁰ R. Borycki, *Epizod z wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Płock, sierpień 1920 r.*, przygotował do druku G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s. 26-29; K. Hartingh, *Opis walk stoczonych w obronie Płocka przez 1 baterię 4 dyonu art. konnej w dniach 18-19 sierpnia 1920 r.*, przygot. do druku G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2010, nr 2, s. 35-39.

¹¹ J. Śmieciuszevska-Rościszewska, *Kartka z dziennika (19 sierpnia 1920 r.)*, przygot. do druku G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2012, nr 4, s. 20-23.

¹² *Żołnierze sowieccy w Płocku 18-19 sierpnia 1920 r. w relacjach mieszkańców*, oprac. G. Gołębiowski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 113-130.

¹³ Listy M. Macieszyny są wymienione w bibliografii mojej książki o obronie Płocka, a relacja rtm. R. Boryckiego jest w numerze „Notatek Płockich”, z którego Autor korzystał, bo powołuje się na artykuł J. Walusia z tegoż numeru.

¹⁴ G. Gołębiowski, *Tadeusz Jeziorowski i Józef Kaczmarski – bohaterscy obrońcy Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie”, 1998, nr 1, s. 24-28; idem, *Kpt. inż. Albert de Buré – Francuz w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2007, nr 4, s. 23-27; idem, *Por. Iskander Achmatowicz – Tatar w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie”, 2008, nr 1, s. 23-27; idem, *Nieznane relacje na temat udziału Tatarskiego pułku ułanów w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie”, 2010, nr 4, s. 27-31; B. Konarska-Pabiniak, *Edward Stanisław Czuruk – bohater obrony Płocka w 1920 r. Nieznane losy rodziny*, „Notatki Płockie” 2011, nr 3, s. 7-12.

Trubasa na temat żandarmerii wojskowej¹⁵ – opartych o materiały archiwalne z Centralnego Archiwum Wojskowego. Z innych pozycji brakuje przedwojennej wielotomowej *Encyklopedii Wojskowej* pod redakcją Ottona Laskowskiego, gdzie tematyka wojny polsko-bolszewickiej była bogato reprezentowana oraz współczesnego *Leksykonu wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku* Janusza Odziemkowskiego¹⁶. W 2011 r. ukazało się II wydanie – poprawione i rozszerzone – wspomnianego już opracowania Ryszarda Juskiewicza i należało to uwzględnić. Z publikacji dotyczących Włocławka brakuje niewielkiego, ale wartościowego omówienia obrony Włocławka z wyborem źródeł archiwalnych, opracowania Filipa Jakubowskiego na temat wojny 1920 r. na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej, *Dziejów Włocławka* oraz książki Mirosława Krajewskiego *Ziemia Dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*¹⁷.

Innego rodzaju mankamentem jest zupełny brak indeksów, co w pracy o charakterze naukowym jest nie do zaakceptowania. Z uwagi na tematykę powinien być indeks miejscowości, a wskazany byłby także indeks nazwisk. Tymczasem nie ma żadnego, co niewątpliwie utrudnia korzystanie z tego wartościowego opracowania. Nie ma też żadnych zdjęć. Są tylko fotokopie dosyć przypadkowo wybranych mapek sytuacyjnych – głównie z relacji z CAW. Do wydawcy można mieć pretensję o zbyt wysoką cenę (48 zł), która dopiero po obniżce stała się bardziej akceptowalna.

Mimo tych krytycznych uwag praca jest oczywiście bardzo wartościowa i stanowi kolejną ważną publikację dotyczącą dziejów wojny polsko-bolszewickiej i historii północnego Mazowsza. Powinna zainteresować tak historyków wojskowości, jak i pasjonatów historii, zwłaszcza w miejscowościach, które znalazły się na jej kartach.

Grzegorz Gołębiowski

¹⁵ M. Trubas, *Żandarmeria Wojska Polskiego w obronie Ziemi Płockiej w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1, s. 26-31.

¹⁶ Wydana w Warszawie w 2004 r.

¹⁷ T. Dziki, M. Gruszczyńska, *Sierpień 1920 roku we Włocławku w świetle źródeł archiwalnych*, Włocławek 2000; F. Jakubowski, *Wojna 1920 roku na Kujawach wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 2003; J. Boczański, *Dzieje Włocławka*, Włocławek 2006; M. Krajewski, *Ziemia Dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rypin 2010.